

Het Huis „De Zwaan” te Etten

door

C. TH. LOHMANN

In de Nederlandse woonhuisarchitectuur is de trapgevel eeuwen lang het overheersende geveltype geweest. Reeds in de vroeg-gotische tijd kwam dit soort topgevel voor en het handhaafde zich tot diep in de zeventiende eeuw. Men heeft de trapgevel wel gekarakteriseerd als de middeleeuwse survival in onze renaissance. Constructief is het een logische afsluiting van het zadeldak en aesthetisch een uitleven van de verticale drang. Ook een ander element van de gotische architectuur, het kruiskozijn, blijft eeuwen in zwang. Daarbij voegt zich in de tijd der renaissance een nieuw element: de ontlastingsboog die met het venster een constructieve eenheid vormt. Ten einde het plastisch effect te versterken gaat men deze ontlastingsboog losmaken uit zijn vlakke beslotenheid in het muurwerk door het veld van de boogtrommel teruggiggend te metselen. In de vormen van de ontlastingsboog, de diepte van de vensternissen, de versiering van de boogtrommel en andere onderdelen van de gevelcompositie zijn verschillende regionale of zelfs lokale eigenaardigheden te onderkennen. Zo kan bij de trapgevels duidelijk een Zuidhollandse groep onderscheiden worden, die ook wel de Dordtse genoemd wordt, omdat het hier bedoelde type zich in Dordrecht het eerst heeft ontwikkeld. Kenmerkend hiervoor zijn o.a. de diepe vensternissen met geprofileerde neggen en de scheiding van de verdiepingen door strakke geprofileerde waterlijsten. Mooie voorbeelden van dit type zijn o.a. de huizen Voorstraat 282 en Groenmarkt 39 in Dordrecht. Terwijl in het noorden onder invloed van de grote bouwmeesters in Amsterdam en Haarlem de trapgevel een sterke evolutie ondergaat, onderscheidt zich de woningbouw ten zuiden van de lijn Woerden-Delft over het algemeen door een conservatief, ja zelfs archaïstisch karakter. Omstreeks 1600 ontstaat hier een vereenvoudigde a.h.w. vervlakte variant, de diepe vensternissen en overkragende boogstellingen vervallen en alleen de op kopjes rustende uitgemetselde afdeklijst om de ontlastingsbogen van de vensters en de versieringen van de boogtrommels

blijven behouden. Dit wordt dan de eenvoudige Zuidhollandse woonhuisgevel bij uitstek, een type dat vooral tot c. 1670 veelvuldig wordt gevolgd en waarvan men nu nog in steden als Dordrecht en Oudewater menig exemplaar aantreft.

Maar ook buiten het hier bedoelde gedeelte van de provincie Zuid-Holland heeft deze bouwtrant ingang gevonden: niet alleen in steden als Geertruidenberg, Woudrichem en Zevenbergen, die vroeger tot het gewest Holland behoorden, maar ook in de aangrenzende streken van Brabant zoals Baronie en Markiezaat, verder in een gedeelte van Zeeland en in de Bommelerwaard. In de tijd waarin de staatkundige aansluiting bij het noorden tot stand komt, dringt dus evenals op velerlei gebied ook in de bouwkunst de Hollandse invloed in de Westbrabantse contreien door.¹

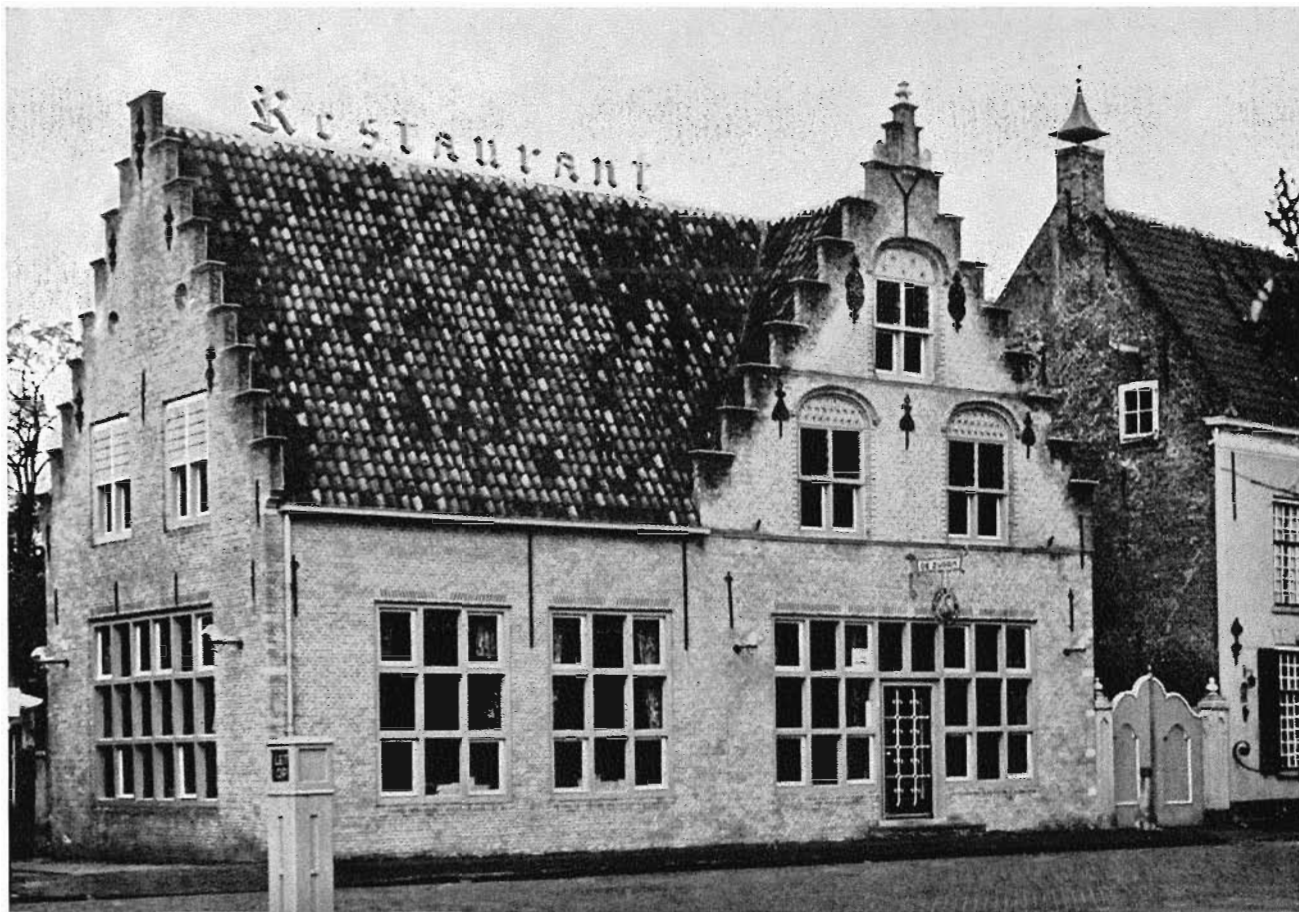
Op gravures en tekeningen van onze dorpen en steden uit de 17e en 18e eeuw zien wij tal van sierlijke trapgevels, maar van deze produkten onzer oud-vaderlandse bouwkunst zijn slechts weinig exemplaren overgebleven. De stad Breda bezit er nog enkele, maar op het platteland van de Baronie zijn zij bijna alle verdwenen. Trapgevels van het echte Zuidhollandse type zijn er nog slechts twee: een dorpswoning in Alphen, thans Molenstraat nr. 8, en het huis aan de Markt te Etten, sinds kort Restaurant De Zwaan. De in 1957 voltooide restauratie was de aanleiding tot een onderzoek naar de geschiedenis van laatstgenoemd pand. De bedoeling hiervan was allereerst zekerheid te verkrijgen omtrent de ouderdom, daar men tot nu toe met een op de bouwvormen gebaseerde schatting moest volstaan.²

Op het perceel aan de Ettense Markt waar zich thans „De Zwaan” bevindt, stond zeker reeds in de zestiende eeuw een woonhuis. Een vrijwel aaneengesloten bebouwing van de Markt, althans van het zuidelijk gedeelte, mag in die tijd ongetwijfeld worden aangenomen. Dit huis dan was in het laatste kwart van deze eeuw eigendom van Cornelis Aert Christus, een lid van een voorname Bredase familie. Na zijn dood kwam het bij de verdeling van zijn nalatenschap aan zijn zoon Wernerus Cornelis Aert Christus, ook Wernerus Aertsen genoemd, die kanunnik was van de collegiale kerk van St. Martinus in Luik.³ Deze - geen inwoner van Etten - verkocht het huis in 1628 aan Jan Dirven, substituut-secreta-

Het huis „De Zwaan” te Etten vóór de restauratie.

Foto van Ojen, Architectuur-fotografie Den Haag.

Het huis „De Zwaan” te Etten na de restauratie.

Foto C. Lohmann

ris en notaris te Etten. In de akte van transport voor schepenen van Etten werd dit onroerend goed als volgt omschreven: „een huys, hof ende erfensse daeraen gehoorende, gestaen ende gelegen binnen dese heerlijkheit van Etten in 't dorp, oostwaert comende aen de steenwech, suyt aen de kynderen Cornelis Peeter Arnouts huys ende erve, westwaert aen Jonckheer Christophre van Etten, heere van Couwerberchs erve ende noortwaert aen Cornelis Aertsen Campo huysinge ende erve.” Laatstgenoemde belending is tegenwoordig het pand Markt nr. 9, de woning van dokter Mol, vroeger genaamd „De Winthont”. De omschrijving in de akte leert ons bovendien, dat de weg over de Markt toen reeds bestraat was.⁴

De nieuwe eigenaar Jan Dirven behoorde tot een aanzienlijke en gefortuneerde familie, waarvan verscheidene leden vooraanstaande posities bekleedden in stad en baronie van Breda. Hij werd geboren in 1600 of 1601, was gedurende vier jaar werkzaam op de secretarie en een notaris-kantoor te Breda en werd in 1623 aangesteld tot substituut-secretaris van Etten. De secretaris, Adriaan van Ghilze, liet de werkzaamheden weldra geheel aan zijn substituut over, zodat deze feitelijk de functie van secretaris uitoefende. Eerst na de dood van Van Ghilze (c. 1640) werd Dirven ook formeel met het ambt bekleed. Als notaris te Etten was hij in 1626 door de Raad van Brabant geadmitteerd. Jan Dirven was gehuwd met Elisabeth Jacobs van Vliet; in 1628 werd hun eerste kind door de pastoor van Etten gedoopt. Nog acht kinderen zouden uit hun huwelijk geboren worden.⁵

In de tijd dat hij zich in Etten een belangrijke maatschappelijke positie had verworven en er een gezin had gesticht, kocht Jan Dirven dus een woonhuis aan de Markt. Dit gebouw heeft hij door een nieuw huis laten vervangen of zo goed als geheel verbouwd. Het werd een breed pand, opgetrokken van gele baksteen en overdekt met twee even hoge zadeldaken, een in de richting van de lengte en een in die van de breedte. Het had een trapgevel aan de voorzijde en een aan de zuidelijke zijkant: tweemaal acht met bergsteenplaten afgedekte treden. De voorgevel vertoonde de compositie en de vormen van het hiervoor besproken Zuidhollandse type. Bij de restauratie is deze gevel, althans het gedeelte boven de pui, zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat hersteld, zodat wij

thans de oude schoonheid weer kunnen bewonderen: de vooruitspringende korbogen van rode baksteen rustend op kraagsteentjes in de vorm van kopjes, de geprofileerde kanten van de vensters eveneens van rode steen en fraai contrasterend met de gele kleur van het muurvlak, de vulling van de boogtrommels met metselmozaïek van rode en gele steen en zwarte diamantkoppen - op de verdieping een vlechting en in het topvenster een stermotief -, geprofileerde waterlijsten tussen de verdiepingen, een vijftal sierlijke krulankers, dit alles geeft aan de gevel een bijzonder levendig en aantrekkelijk karakter. Ook de benedenverdieping had oorspronkelijk vensters met kruiskozijnen en korbogen, zoals wij op een tekening van 1778 duidelijk kunnen zien.⁷ De bouwmeester had gevoel voor de harmonische verdeling van het gevelveld door de juiste plaatsing en de afmetingen van de vensters.

Het bouwjaar van dit woonhuis van Jan Dirven is niet met zekerheid vast te stellen. Direkte gegevens zijn bij het archiefonderzoek niet aan het licht gekomen; ook bij de restauratie-werkzaamheden zijn in het gebouw geen nadere aanwijzingen gevonden. Enig houvast voor de datering biedt een archiefstuk dat in verband met de vererving is opgemaakt. Jan Dirven overleed op 20 oktober 1664, nadat zijn vrouw reeds in 1639 het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had. Ook zijn kinderen schijnen alle vrij jong, althans vóór of kort na de dood van hun vader gestorven te zijn. Dit doet tenminste de sobere vermelding „ende haerlider kinderen” op de grafzerk van het echtpaar Dirven in de Hervormde kerk van Etten vermoeden.⁷ Het woonhuis van Jan Dirven kwam aan zijn halfbroer Pieter Dirven, ook een der notabelen van Etten: president-schepen van de z.g. Hoevense bank, dijkgraaf van de polder Zwartenberg, stokhouder en notaris. Ook hem was geen lang leven beschoren: hij overleed, ongeveer 55 jaar oud, in 1670.⁸ Op verzoek van zijn erfgenamen werd zijn nalatenschap getaxeed. Het van zijn halfbroer Jan gekomen huis werd in de akte van taxatie d.d. 22 mei 1670 omschreven als „het nieuwe huys”, en met hof en erf geschat op 4000 gulden.⁹

De veronderstelling ligt voor de hand, dat Jan Dirven het huis eerst in het laatste decennium van zijn leven had gebouwd. Het is n.l. opmerkelijk, dat in 1670 de aanslag in de verponding voor dit pand van 8 op 12 pond werd gebracht, dus met 50% werd verhoogd, wat op een aan-

merkelijke waardevermeerdering kan wijzen. In een verpondingskohier van 1657 is het huis daarentegen niet belast.¹⁰ Zou juist in deze tijd het oude gebouw plaats gemaakt hebben voor een nieuw? Voor een datering in de tweede helft van de zeventiende eeuw pleit ook de barokke vorm van de voluten waarmee de toppilaster geflankeerd is, alsmede de bekroning met een vaas.¹¹

Aannemelijk is echter ook, dat de (substituut-) secretaris van Etten zich een ruimere en fraaiere woning wenste in het begin van zijn loopbaan, toen zijn gezin groeide en zijn welstand toenam. Daarbij kwam dat de secretarie destijds ten huize van de secretaris gevestigd was. Etten beschikte n.l. in deze tijd niet over een raadhuis; het oude was op het einde der zestiende eeuw, vermoedelijk door oorlogsgeweld, verwoest en eerst in 1676 kwam er een nieuw tot stand.¹² Op zijn vroegst kan het huis van Jan Dirven in 1629 gebouwd zijn. Hij heeft dan direct na de aankoop, vóór hij er zijn intrek nam, het huis van kanunnik Aertsen door een nieuw laten vervangen. Dat dit pand ook 40 jaar later nog nieuw genoemd wordt, behoeft voor deze stelling geen bezwaar te zijn. Het kan in 1670 zo aangeduid zijn ter onderscheiding van een ander huis eveneens in de kom van het dorp, genaamd „De Fortuyn”, dat ook aan Pieter Dirven behoord had. Maar men kan de term „nieuw” ook gebruikt hebben, omdat het woonhuis van wijlen Jan Dirven zich in bouwstijl duidelijk onderscheidde van de overige huizen aan de Markt. Hoe het ook zij, het bouwjaar zal in het tweede of derde kwart van de zeventiende eeuw gesteld moeten worden, en niet in het eerste, zoals tot nu toe in navolging van Jan Kalf werd gedaan.

Tot 1679 bleef het huis nog in het bezit van de erfgenamen van Pieter Dirven. In dat jaar werd het voor de prijs van 5000 gulden verkocht aan Julius Heestermans „vorster en tavernier” te Etten.¹³ Deze oefende dus de functie van deurwaarder uit en hield tevens een herberg, die hij nu vestigde in zijn nieuwe huis. Hij gaf hieraan de naam „De Zwaan”, een van oudsher voor dranklokaliteiten gebruikelijke benaming. In de archiefstukken komt de naam in 1713 het eerst voor, wanneer de kinderen en erfgenamen van Julius Heestermans hun aandeel in de eigendom van het huis aan een van hen overdragen.¹⁴

Door vererving of verkoop is „De Zwaan” achtereenvolgens in het

bezit gekomen van de Ettense families Hagens, Vermunt en Schoenmakers, maar het is steeds herberg gebleven.¹⁵ Dit blijkt o.a. uit het gildeboek van het St. Ambrosius of bijenhoudersgilde in Etten, dat van 1785-1796 kamerhuur betaalde aan Adriaan Schoenmakers „tavernier in de Zwaan”.¹⁶ Op een tekening van 1778, die hiervoor reeds ter sprake kwam, ziet men duidelijk een uithangbord met een zwaan en vóór de herberg een voederbak voor de uitgespannen paarden van de gasten. Ook in de negentiende eeuw blijft „De Zwaan” „logement”, zoals de term toen luidde; eigenaars waren Adriaan Klep (1798-1823) en Marinus Ooninx (1823-1864). Daarna werd er een wijnhandel in gevestigd. In 1911 werd het pand gesplitst: de noordelijke helft werd woonhuis, het zuidelijk gedeelte slagerij.¹⁷ Een prentbriefkaart uit deze tijd toont ons dat de pui toen reeds gewijzigd was en de vensters met korfbogen verdwenen waren, waardoor de oorspronkelijke gevelindeling was vervallen. In de overige vensters waren de kruiskozijnen reeds vervangen door schuiframen, zoals men dit bij de meeste huizen had gedaan. Nog erger werd de ontsiering, toen men in 1919 het woonhuis tot slagerswinkel verbouwde. (In de zuidelijke helft werd een ander bedrijf gevestigd). De splitsing in twee winkels en inwendige verbouwingen hadden ook het interieur verknoeid. Op den duur begon het gebouw bedenkelijke ouderdomsverschijnselen te vertonen, terwijl de kosten van onderhoud en herstel de draagkracht van de eigenaren te boven gingen. Ten slotte heeft in 1956 de gemeente Etten en Leur zich over het vervallen pand ontfermd. Het werd met steun van Rijk en Provincie onder toezicht van Monumentenzorg geres- taureerd en met behoud van het historisch karakter herschapen in een riant en modern restaurant, dat opnieuw De Zwaan werd gedoopt. En al zal de vernieuwing van de pui niet iedereen bevredigen, er is toch een waardevol geheel ontstaan, dat een lust is voor het oog en in hoge mate bijdraagt tot de schoonheid van het Ettense marktplein.¹⁸

AANTEKENINGEN

¹ De gegevens voor de inleiding over de trapgevels zijn hoofdzakelijk ontleend aan het Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst door F. A. J. Vermeulen. 1931. Deel II p. 177-353.

De huisnummers van de genoemde panden in Dordrecht waren vóór 1957 respectievelijk 250 en 31.

Trapgevels van het Dordtse type te Breda: Haagdijk 22, 74 en 78 en Grote Markt 61.

Zie hierover: P. Scherft, Gevels en hun geschiedenis, in: Dagblad De Stem, augustus en september 1951.

Het huis te Alphen is beschreven in: J. Kalf, De Monumenten in de voormalige Baronie van Breda. 1912. p. 10-11 en in de Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel X, 1931. p. 5 en afgebeeld in: Mr A. Loosjes, Noord-Brabant in beeld, z.j. p. 64. Helaas is de gevel thans ernstig geschonden door onoordeelkundig herstel van in 1944 ontstane oorlogsschade.

Voor „De Zwaan” in Etten zie Kalf, p. 228-229 en Voorloopige lijst p. 114. De eenvoudige trapgevels zonder de kenmerken van de Dordtse stijl zijn buiten beschouwing gelaten.

- ³ Gemeente-archief Etten, inventaris oud archief nr. 330 dorp fol. 19; nr. 332 dorp fol. VII^v en nr. 334 dorp fol. 42.
- ⁴ G. A. Etten, inv. nr. 334 dorp fol. 42. Rijksarchief 's-Hertogenbosch R. Etten nr. 378, fol. 78^v, 28 dec. 1628.
- ⁵ Jan Dirven was een zoon van Jan Jan Goris Dirven, in sommige akten wordt hij zelf ook met deze drie voornamen genoemd. Zijn doopakte is niet te vinden. In het oudste R.K. doopboek van Etten (1594-1608) is een hiaat tussen 3 mei 1599 en 9 april 1602. In het doopboek van Breda komt hij niet voor. In Princenhage begint het oudste doopboek met 2 maart 1606. In andere plaatsen waar geen of weinig Dirven's voorkomen, is niet gezocht. In een request aan de Raad van Brabant om admmissie als notaris, waarop de Raad 13 mei 1626 beschikte, deelt Jan Dirven mede, dat hij 25 jaar oud is. Andere bijzonderheden over zijn levensloop zijn eveneens aan dit request ontleend. R. A. 's-Bosch, Archief Raad van Brabant nr. 1739. De trouwakte van Jan Dirven en Elisabeth Jacobs van Vliet is niet gevonden.
Vóór 1640 wordt Jan Dirven in verschillende akten nu eens substituut-secretaris, dan weer secretaris genoemd, wel een bewijs dat men in hem de eigenlijke secretaris zag, ook al nam hij het ambt slechts voor de titularis waar. In 1653 trad Jan Dirven af als secretaris, hij werd op 8 september van dat jaar opgevolgd door Anselmus Hagers. G. A. Etten inv. nr. 5 fol. 1. Hierna was hij nog enkele jaren schepen (1654-1659). Het eerste kind, Anna, werd gedoopt 12 februari 1628; de laatste twee kinderen, een tweeling, 29 december 1637.
- ⁶ F. Verrijck, Gesigt op de kerk en het dorps huys in Etten, Anno 1778. Foto naar waterverftekening in het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch. Stedelijk Museum Breda inv. nr. 1062.
- ⁷ Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der Provincie Noord-Brabant. Deel 1 p. 174. De zerk dient thans niet meer tot stoep aan de ingang van de kerk, zoals Bloys van Treslong moest noteren. Zij heeft, o.a. door toedoen van „de Oranjeboom”, een waardiger plaats in de kerk gekregen. Daar er geen begraafboeken van Etten uit deze tijd bestaan, is het niet mogelijk na te gaan, wanneer de kinderen van Jan Dirven overleden zijn. In het resolutieboek van Etten in dato 23 januari 1653 is nog sprake van de zonen van de secretaris.
- ⁸ G. A. Etten, inv. nr. 336 dorp fol. 33. Bloys van Treslong a.w. p. 174. De doopakte van Pieter Dirven is niet te vinden. In een akte van 19 januari 1640 heeft hij nog een voogd, hij is dus dan nog niet meerderjarig (25 jaar), op het einde van dat jaar treedt hij bij rechtshandelingen zelfstandig op. R. A. 's-Bosch R. Etten nr. 384.
De z.g. Hoevense bank was de in 1268 ingestelde schepenbank voor het noordelijke gedeelte van het grondgebied van Etten d.i. ongeveer het tegenwoordige Leur. De schepenen noemden zich „schepenen in de palen van de Hoeven te Etten”. Deze bank had echter niets met de gemeente Hoeven te maken.
- ⁹ R. A. 's-Bosch, R. Etten nr. 556.
- ¹⁰ G. A. Etten, inv. nr. 341 dorp; nr. 342 Middelwijk fol. 51.
- ¹¹ Dergelijke voluten komen ook voor aan het huis Havermarkt nr. 23 Breda, gebouwd in 1665 door Gregorius Dirven, advocaat te Breda, een neef van Jan en Pieter.

- ¹² Taxandria 1937 p. 100.
- ¹³ R. A. 's-Bosch R. Etten nr. 403.
- ¹⁴ R. A. 's-Bosch R. Etten nr. 418 fol. 38.
- ¹⁵ G. A. Etten, inv. nr. 348 Middelwijk fol. 58; nr. 357 Middelwijk fol. 78 en nr. 362 Middelwijk fol. 59.
- ¹⁶ G. A. Breda, Afd. IV-5 nr. 146.
- ¹⁷ Deze gegevens zijn ontleend aan de kadastrale leggers en de bevolkingsregisters.
- ¹⁸ Architect van de restauratie was B. Koldewey. Het werk werd uitgevoerd door het aannemersbedrijf P. Klep en Zn. te Etten. Bij de opening van het restaurant op 23 november 1957 werden door het Gemeentebestuur van Etten en Leur aan de Hotelmaatschappij, die de nieuwe eigenaar van „De Zwaan” is geworden, twee gebrandschilderde ramen aangeboden, vervaardigd door de glazenier Louis de Swart te Princenhage. Het ene vertoont het wapen van de familie Dirven: een gekruiste en omgorde wereldbol, het andere het oude wapen van Etten: drie rode burchten op een schild van zilver.